

अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठन महासन्धि नम्बर १६९

International Labour Organization 169

International
Labour
Organization

जानकारी पुस्तिका

Informative Booklet in Nepali

(INWYN)

Patan, Lalitpur, Nepal

Tel: +977 01 5540078

Email: inwyn.nepal@gmail.com

<https://inwynnepal.wordpress.com/>

IFAD
INTERNATIONAL
FUND FOR
AGRICULTURAL
DEVELOPMENT

अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको महासन्धि संख्या १६५, आदिवासी तथा जनजाति सम्बन्धी महासन्धि १५८५

अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन महासम्मेलनले,

अन्तर्राष्ट्रिय श्रम कार्यलयको सञ्चालक निकायबाट जेनेभामा बोलाइएको र ७ जुन १९८९ मा यसले आफ्नो ७६ औँ अधिवेशन सम्पन्न गरेको,

आदिवासी तथा जनजाति सम्बन्धी महासन्धि तथा सिफारिस, १९५७ मा समाविष्ट अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूलाई उल्लेख गर्दै, मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, नागरिक तथा आफ्ना अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र र भेदभाव निवारण सम्बन्धी थुप्रै अन्तर्राष्ट्रिय लिखितका व्यवस्थाहरूलाई स्मरण गर्दै,

सन् १९५७ देखि अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको क्षेत्रमा भएका विकासहरू तथा विश्वका सबै क्षेत्रहरूमा आदिवासी तथा जनजातिका अवस्थाका सम्बन्धमा भएका विकासहरूले यस विषयमा पहिलेका मापदण्डहरूको समीकरणमूलक अभिमूखीकरण हटाउने उद्देश्यले नयाँ अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरू स्वीकार गर्न यपयुक्त भएको कुरालाई विचार गर्दै,

आफ्नो बसोबास रहेका राज्यहरूको संरचनाभित्र आफ्ना संस्थाहरू, जीवन पद्धति तथा आर्थिक विकासमाथि नियन्त्रण गर्न पाउने, आफ्ना पहिचान, भाषा र धर्महरू कायम राख्ने र विकास गर्ने यी जातिहरूको आकांक्षालाई मान्यता दिँदै,

विश्वका कैयन भाषाहरूमा यी जातिहरू आफ्नो बसोबास रहेको

राज्यभिन्न अन्य जनताहरु सरह आफ्ना मौलिक मानव अधिकारहरु उपभोग गर्न असमर्थ रहेका र उनीहरुका कानून, मूल्य, परम्परा र दृष्टिकोणहरु प्रायः हराउँदै गएको कुरालाई उल्लेख गर्दै, साँस्कृतिक विविधतामा तथा मानव जातिको सामाजिक तथा पर्यवरणीय सामजस्यतामा तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग र समझदारीमा आदिवासी/जनजातिले पुऱ्यएको विशिष्ट यो गदानतपर्फ ध्यानाकर्षण गर्दै,

संयुक्त राष्ट्रसंघ, संयुक्त राष्ट्रसंघीय खाद्य तथा कृषि संगठन, संयुक्त राष्ट्रसंघीय शैक्षिक, वैज्ञानिक तथा साँस्कृतिक संगठन र विश्व स्वास्थ्य संगठन एवं अन्तर अमेरिकी इन्डियन इन्स्टिच्युटबाट उपयुक्त तह र सम्बन्धित क्षेत्रमा प्राप्त भएको सहयोगमा देहायका व्यवस्थाहरु तर्जुमा गरिएको र यी व्यवस्थाहरुको प्रयोग प्रवर्द्धन र सुनिश्चित गर्न यस्तो सहयोग जारी राख्न प्रस्ताव गरिएको कुरालाई उल्लेख गर्दै,

यस अधिवेशनको चौथो कार्यसूचीको रुपमा रहेको आदिवासी तथा जनजाति सम्बन्धी महासन्धी, १९५७ (संख्या १०७) को आंशिक संशोधन सम्बन्धी केही प्रस्तावहरु ग्रहण गर्ने निर्णय गर्दै, तथा यी प्रस्तावहरुले आदिवासी तथा जनजाति सम्बन्धी महासन्धि, १९५७ लाई संशोधन गरी एउटा अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धीको रुपमा लिने कुराको निर्णय गर्दै,

आज एक हजार नौ सय उन्नानब्बे सालको जुन महिनाको सत्ताइसौँ तारिखका दिन आदिवासी तथा जनजाति सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ भनिने देहायको महासन्धिलाई पारित गरेको छ।

भाग १ :सामान्य नीति, धारा १

१. यो महासन्धि देहायका हकमा लागू हुनेछ ।

(क) सामाजिक, साँस्कृतिक र आर्थिक अवस्थाहरुले राष्ट्रिय समुदायका अन्य समूहहरुबाट फरक रहेका, तयारी अवस्था आफ्नै परम्परा तथा प्रथा वा विशेष कानून वा नियमहरुको कारणबाट पूर्ण वा आंशिक रूपमा सञ्चालित भएमा स्वतन्त्र मुलुकका जनजातिहरु,

(ख) विजय गरिएका वा औपनिवेशीकरणका वा वर्तमान राज्य सिमानाको स्थापना हुँदाका वखत कुनै मुलुक वा सो मुलुक रहेको कुनै भौगोलिक क्षेत्रमा बसोबास गरेका बासिन्दाहरुको वंश भएको आदिवासी मानिने र आफ्नो कानुनी हैसियत जस्तोसुकै भए तापनि आफ्नो केही वा सबै सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक र राजनीतिक संस्थाहरु कायम राख्ने स्वतन्त्र मुलुकका जनताहरु ।

२. आदिवासी तथा जनजातिका रूपमा स्वपहिचानलाई यस महासन्धिको व्यवस्थाहरु लागू हुने समुहहरुको निर्धारण गर्नका लागि एउटा मौलिक मापदण्ड मानिनेछ ।

३. यस महासन्धिमा प्रयुक्त जनता शब्दलाई अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गत सो शब्दले जनाउनसक्ने अधिकारहरुका सम्बन्धमा कुनै पनि प्रभाव पार्ने गरी व्याख्या गरिने छैन ।

धारा २

१. सम्बन्धित जनताको सहभागितामा त्यस्ता जनताको अधिकार संरक्षण गर्न र निजहरुको अखण्डताको सम्मानलाई प्रत्यभूति गर्न समन्वित र प्रणालीबद्ध कार्यको विकास गर्ने जिम्मेवारी सरकारहरुको हुनेछ ।

२. यस्तो कार्यमा देहायका उपायहरु समेत समावेश हुनेछन् ।

(क) राष्ट्रिय कानून तथा नियमहरुले मुलुकको जनसंख्याका अन्य सदस्यहरुलाई प्रदान गरेको अधिकार तथा अवसरहरुबाट यी जनताका सदस्यहरुले सम्मान रुपमा फाइदा लिएको सुनिश्चित गर्ने,

(ख) यी जनताको सामाजिक तथा साँस्कृतिक पहिचान, परम्परा तथा प्रथा र संस्थाहरुप्रतिको सम्मान राख्दै निजहरुको सामाजिक, आर्थिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरुको पूर्ण कार्यन्वयनको प्रवर्द्धन गर्ने,

(ग) जनताहरुको आकांक्षा तथा पद्धतिसँग अनुकूल हुने गरी आदिवासी तथा राष्ट्रिय समुदायका अन्य सदस्यहरुबीच मौजुदा सामाजिक, आर्थिक खाडलहरु उन्मुलन गर्न सम्बन्धित जनताका सदस्यहरुलाई सहयोग गर्ने ।

धारा ३

१. आदिवासी तथा जनजातिहरुले मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताका सबै उपायहरु निर्वाध रुपमा वा कुनै भेदभाव विना उपभोग गर्नेछन् । यस महासन्धिको व्यवस्थाहरु यी जनताका पुरुष तथा महिला सदस्यहरुका हकमा विना कुनै भेदभाव लागू हुनेछन् ।

२. यस महासन्धिमा उल्लेखित अधिकारहरु लगायत सम्बन्धित जनताका मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरुको उल्लङ्घनमा कुनै किसिमको बल वा शक्ति प्रयोग गरिने छैन ।

धारा ४

१. सम्बन्धित जनताका संस्थाहरु, सम्पत्ति, श्रम, संस्कृति र

वातावरण तथा व्यक्तिहरुको सुरक्षाको लागि उपयुक्ततानुसार विशेष उपायहरु पारित गरिनेछ ।

२. यस्ता विशेष उपायहरु सम्बन्धित जनताका स्वतन्त्र रूपमा अभिव्यक्त भएका इच्छाहरु विपरित हुने छैनन् ।

३. यस्ता विशेष उपायहरुले नागरिकका साधारण अधिकारहरुको भेदभावरहित उपभोगमा कुनै पनि किसिमले प्रतिकूल प्रभाव पार्ने छैनन् ।

यस महासन्धिको व्यवस्थाहरु लागू गर्दा,

(क) यस्ता जनताका सामाजिक, साँस्कृतिक, धार्मिक तथा आध्यात्मिक मूल्य तथा प्रचलनहरुलाई मान्यता दिई संरक्षण गरिने छ, र निजहरुले समुहगत तथा व्यक्तिगत रूपमा भेल्लु परेका समस्याहरुको प्रकृतिलाई समुचित ध्यान दिईनेछ ।

(ख) यस्ता जनताको मूल्य, अभ्यास तथा संस्थाहरुको अखण्डतालाई सम्मान गरिनेछ ।

(ग) प्रभावित जनताको सहभागिता र सहयोगमा, यस्ता जनताले जीवन तथा कामका नयाँ अवस्थाहरुको सम्बन्धमा अनुभव गरेका कठिनाईहरु न्यूनिकरण गर्ने उद्देश्य भएका नीतिहरु ग्रहण गरिनेछ ।

धारा ६

यस माहसन्धिको व्यवस्थाहरु लागू गर्दा, सरकारले देहाय बमोजिम गर्नेछन् ।

(क) यी जनतालाई प्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पर्सक्ने कानूनी वा प्रशासनिक कामहरुका सम्बन्धमा विचार गर्दा उपयुक्त कार्यविधिहरु र खासगरी निजहरुका प्रतिनिधिमूलक संस्थाहरु मार्फत सम्बन्धित

जनतासँग परामर्श गर्ने,

(ख) निजहरूसँग सरोकार राख्ने नीति तथा कार्यक्रमहरूको लागि जिम्मेवार निर्वाचित संस्था तथा प्रशासनिक र अन्य निकायहरूमा निर्णय गर्ने सम्पूर्ण तहहरूमा जनसंख्याका अन्य तहहरू जुन हदसम्म सहभागी भएका छन् कम्तिमा सोही हदमा यी जनताहरू स्तन्त्र ढंगले सहभागी हुनसक्ने माध्यम स्थापित गर्ने ।

(ग) यी जनताका आफ्नै संस्था तथा पहलहरूको पूर्ण विकासका लागि माध्यम खडा गर्ने तथा उपयुक्त भएको अवस्थामा यस प्रयोजनका लागि आवश्यक स्रोतहरू उपलब्ध गराउने ।

२. यस महासन्धिको कार्यन्वयन गर्दा गरिने परामर्श असल नियतले र परिस्थिति अनुकूल हुने गरी प्रस्तावित उपायहरूका सम्बन्धमा सहमति वा सम्झौता हासिल गर्ने उद्देश्यले गरिनेछ ।

धारा ७

१. सम्बन्धित जनताहरूलाई आफ्नो जीवन, आस्था, संस्था तथा आध्यात्मिक कल्याण तथा निजहरूले ओगटेको वा अन्य किसिमले प्रयोग गरेको भूमिका प्रभाव पार्ने विकासको प्रकृयाका लागि आफ्नो प्राथमिकता निर्धारण गर्ने तथा संभव भएको हदसम्म आफ्नो आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक विकास उपर नियन्त्रण कायम राख्ने अधिकार हुनेछ । उसका अतिरिक्त, निजहरूलाई प्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पार्नसक्ने राष्ट्रिय तथा क्षेत्रिय विकासका योजना र कार्यक्रमहरूको तर्जमा, कार्यन्वयन र मूल्याङ्कनमा निजहरू सहभागी हुनेछन् ।

२. प्रभावित जनताको सहभागिता र सहयोगमा निजहरूको जीवन र कार्य अवस्था तथा स्वास्थ्य र शिक्षाको तहमा सुधार ल्याउने

विषय, निजहरु बसोबास गर्ने क्षेत्रहरुको समग्र आर्थिक विकास गर्ने योजनाहरुमा प्राथमिकता प्राप्त विषय हुनेछ। यस्ता क्षेत्रहरुको विकासको लागि विशेष आयोजनाहरु समेत यसतो सुधार प्रवर्द्धन गर्ने किसिमले तय गरिनेछ।

३. सरकारहरुले उपयुक्त भएको अवस्थामा सम्बन्धित जनताको सहयोगमा योजनावद्ध विकासका काम कारवाहीबाट निजहरुमा गर्ने सामाजिक, आध्यात्मिक, साँस्कृतिक र वातावरणीय प्रभाव मूलयाङ्कन गर्न अध्ययनहरु सञ्चालन गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्नेछन्। यस्ता अध्ययनका निष्कर्षहरुलाई कार्यक्रम कार्यन्वयनको लागि मुख्य आधारको रूपमा लिइनेछ।

४. सरकारहरुले, सम्बन्धित जनताहरुको सहयोगमा, निजहरु बसोबास गर्ने इलाकाहरुको वातावरण संरक्षण र बचावत गर्ने उपायहरु अपनाउनेछन्।

धारा ८

१. सम्बन्धित जनताहरुको हकमा राष्ट्रिय कानून र नियमहरु लागू गर्दा निजहरुको परम्परा वा परम्परागत कानूनलाई समुचित ध्यान दिइनेछ।

२. राष्ट्रिय कानुनी प्रणाली र तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा मान्यताप्राप्त मानव अधिकारबाट परिभाषित भएका मौलिक अधिकारसँग नबाभिएको अवस्थामा यी जनताहरुलाई आफ्ना परम्परा तथा संस्थाहरु कायम राख्ने अधिकार हुनेछ। यो सिद्धान्त लागू गर्दा उत्पन्न हुनसक्ने विवाद समाधान गर्न, आवश्यक भएको अवस्थामा कार्यविधिहरु स्थापित गर्नेछन्।

३. यस धाराका प्रकरण १ र २ कार्यन्वयन भएको कारणले यी

जनताका सदस्यहरूलाई सम्पूर्ण नागरिकहरूलाई प्रदान गरिएका अधिकारहरूको प्रयोग तथा तदनुरूपका कर्तव्यहरू पालना गर्नबाट रोक लगाउने छैन ।

धारा ८

१. राष्ट्रिय कानुन प्रणाली तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा मान्यता प्राप्त मानवअधिकारसँग अनुकूल भएको हदसम्म सम्बन्धित जनताहरूबाट आफ्ना सदस्यहरूले गरेको कसुरलाई नियमित गर्ने सम्बन्धमा परम्परागत रूपमा अभ्यास हुँदै आएका विधिहरूको सम्मान गरिनेछ ।

२. दण्ड सजायका व्यवस्थासम्बन्धी यी जनताका परम्पराहरूलाई त्यस्ता मुद्दाहरू हेर्ने अधिकारी तथा अदालतहरूले ध्यान दिनेछन् ।

धारा १०

१. यी जनताका सदस्यहरूउपर सामान्य कानुनले व्यवस्था गरेको दण्ड सजाय लागू गर्दा निजहरूको आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक विशिष्टताहरूलाई ध्यान दिईनेछ ।

२. कारागारमा बन्द गर्ने बाहेकका दण्ड सजायका विधिहरूलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

धारा ११

कानुनले सम्पूर्ण नागरिकहरूको हकमा लागू हुने गरी तोकेको अवस्थामा बाहेक, पारिश्रमिक भुक्तानी गरी वा नगरी सम्बन्धित जनताका सदस्यहरूबाट अनिवार्य रूपमा कुनै पनि किसिमले वैयक्तिक सेवा लिने कार्यलाई कानुनद्वारा निषेधित र दण्डनीय कार्य मानिनेछ ।

धारा १२

सम्बन्धित जनताको अधिकारहरुको दुरुपयोग भएको विरुद्धमा यस्ता अधिकारहरुको प्रभावकारी कार्यन्वयनको लागि निजहरुले व्यक्तिगतरूपमा वा आफ्ना प्रतिनिधिमूलक निकायहरुमार्फत् कानुनी कारबाही चलाउन सक्ने गरी निजहरुको अधिकार सुरक्षित गरिनेछ । यी जनताका सदस्यहरुले आवश्यक भएको अवस्थामा अनुवादको माध्यमबाट वा अन्य प्रभावकारी माध्यमबाट निजहरुले कानुनी कारबाही बुझ्न सकेको र निजहरुलाई बुझ्न नसकिएको कुरा सुनिश्चित गर्ने उपाय अपनाईनेछन् ।

भाग २ : भूमि

धारा १३

१. महासन्धिको यस भागका व्यवस्थाहरु लागू गर्दा सरकारहरुले सम्बन्धित जनताका संस्कृति र आध्यात्मिक मूल्यहरुको लागि अवस्थानुसार निजहरुले ओगटेको वा अन्य कुनै पनि किसिमले प्रयोग गरेका भूमि वा इलाकासँग वा दुवैसँग निजहरुको सम्बन्धको र खाससगरी यस सम्बन्धको सामूहिक पक्षको विशेष महत्वलाई सम्मान गर्नेछन् ।

२. धारा १५ र १६ मा प्रयुक्त भूमि भन्ने शब्दले सम्बन्धित जनताले ओगटेका वा अन्य किसिमले प्रयोग गरेका क्षेत्रहरुको समग्र वातावरणलाई समेट्ने इलाकाको अवधारणा समेतलाई जनाउनेछ ।

धारा १४

१. सम्बन्धित जनताले परम्परमगत रूपमा ओगट्दै आएको

भूमिमा निहित निजहरुको स्वामित्व र भौगालिक धिकारलाई मान्यता दिईनेछ । यसका अतिरिक्त सम्बन्धित जनताहरुले एकलौटी रुपमा नओगटेको तर जीविकोपार्जन र परम्परागत गतिविधिको लागि परम्परागतरुपमा पहुँच प्राप्त गरेका भूमि प्रयोग गर्ने निजहरुको अधिकारको रक्षा गर्नको लागि उपयुक्त अवस्थाहरुमा उपायहरु अपनाइनेछन् । यस सम्बन्धमा फिरन्ते जनता र घुमन्ते किसानहरुको अवस्था उपर विशेष ध्यान दिइनेछ ।

२. सरकारहरुले सम्बन्धित जनताहरुले परम्परागत रुपमा ओगटेको भूमि पहिचान गर्न तथा निजहरुको स्वामित्व र भोगाधिकारको प्रभावकारी संरक्षणको प्रत्यभूमि दिन आवश्यक कदमहरु चाल्नेछन् ।

३. सम्बन्धित जनताहरुले गरेका भूमिसम्बन्धी दावीहरु समाधान गर्न राष्ट्रिय कानुन प्रणालीमा पर्याप्त कार्यविधिहरुको व्यवस्था गरिनेछ ।

धारा १५

१. सम्बन्धित जनताका भूमिसम्बन्धी प्राकृतिक स्रोतहरुको अधिकार लाई विशेष रुपमा सुरक्षित गरिनेछ । यस्ता अधिकारहरुमा यस्ता स्रोतहरुको उपयोग, व्यवस्थापन र संरक्षणमा सहभागी हुने यी जनताको अधिकार समेत समावेश छ ।

२. खनिज पदार्थ वा अन्य भूमिगत स्रोतहरुको अधिकार राज्यमा निहित रहने अवस्था राज्यले यस्ता जनताका भूमिसम्बन्धी यस्ता स्रोतहरुको अन्वेषण र उपयोगका लागि कुनै पनि कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा वा सञ्चालन गर्ने अनुमति दिनुपूर्व निजहरुको हितमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने वा नपर्ने र पर्ने भए कुन हदसम्म

प्रतिकूल प्रभाव गर्न सक्ने हो सो कुरा निर्धारण गर्ने उद्देश्यले यी जनताहरूसँग परामर्श गर्ने कार्यविधिहरू स्थापित गर्ने वा कायम राख्नेछ। सम्बन्धित जनताहरू सम्भव भएसम्म यस्तो काम कारवाहीबाट हुने लाभमा सहभागी हुनेछन् र यस्ता काम कारवाहिहरूको कारणबाट आफूलाई कुनै हानी, नोक्सानी हुन गएमा निजहरूले सो वापत मुनासिब क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्नेछन्।

धारा १६

१. यस धाराका देहायका प्रकरणहरूको अधिनमा रही, सम्बन्धित जनताहरूले ओगटेको भूमिबाट निजहरूलाई हटाइने छैन।

२. अपवादजनक उपायको रूपमा यस्ता जनताहरूको ठाउँसारी आवश्यक देखिएको अवस्थामा निजहरूको स्वतन्त्र र सुसूचित सहमति लिएर मात्र यस्तो ठाउँसारी गरिनेछ। निजहरूको सहमति प्राप्त गर्न नसकिने भएमा सम्बन्धित जनताको प्रभावकारी प्रतिनिधित्वको लागि मौका दिनुपर्ने व्यवस्था तथा उपयुक्त भएमा सार्वजनिक जाँचबुझ गर्ने समेत व्यवस्था गर्ने राष्ट्रिय कानून र नियमहरूबाट स्थनपित उपयुक्त कार्यविधिहरू अवलम्बन गरेर मात्रै त्यस्तो ठाउँसारी गरिनेछ।

३. जहाँ जहिले सम्भव हुन्छ, यी जनताहरूलाई ठाउँसारी गर्नुपर्ने कारणहरू समाप्त हुने बितिकै निजहरूको परम्परागत भूमिमा फर्कन पाउने अधिकार हुनेछ।

४. त्यसरी फर्कन सम्भव नभएको अवस्थामा सम्भौतामा निर्धारण भएबमोजिम वा यस्तो सम्भौता नभएको अवस्थामा उपयुक्त कार्यविधिहरू अनुसार, यी जनताहरूलाई सम्पूर्ण सम्भावित अवस्थाहरूमा निजहरूको वर्तमान आवश्यकता र भावी विकासको

लागि व्यवस्था गर्न उपयुक्त र कम्तीमा निजहरुले पहिले ओगटेको भूमिको गुणस्तर र कानुनी हैसियत सरहको भूमि उपलब्ध गराइनेछ । सम्बन्धित जनताहरुले मौद्रिक वा जिन्सी क्षतिपूर्तिलाई प्राथमिकता दिएकोमा निजहरुलाई उपयुक्त जमानतम त्यसरी क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराइनेछ ।

५. यसरी ठाउँसारी भएका जनताहरुलाई त्यसबाट हुन गएको कुनै पनि हानी वा नोक्सानी वापत पूर्णरूपमा क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराइनेछ ।

धारा १७

१. सम्बन्धित जनताहरुले निजहरुका सदस्यहरुलाई भूमिसम्बन्धी अधिकार हस्तान्तरण गर्न स्थापित गरेका कार्यविधिहरुलाई सम्मान गरिनेछ ।

२. आफ्नो समुदाय बाहिर निजहरुको भूमि विक्रि गर्ने वा अन्य तरिकाले हक हस्तान्तरण गर्ने निजहरुको सक्षमताका सम्बन्धमा विचार गर्दा सम्बन्धित जनताहरुसँग परामर्श गरिनेछ ।

३. यी जनताहरुको भूमिको स्वामित्व, भोगचलन वा उपयोग प्राप्त गर्न निजहरुसँग असम्बन्धित व्यक्तिलाई यी जनताहरुको परम्परा वा निजहरुको सदस्यले कानुन नबुझेको कारणबाट पाउने नाजायज फाइदा लिनबाट रोक लगाइनेछ ।

धारा १८

सम्बन्धित जनताहरुको भूमि अनधिकृत अतिक्रमण वा भोग गरे वापत कानुनद्वारा पर्याप्त दण्ड सजायको व्यवस्था गरिनेछ, र यस्ता कसुरहरु रोक्न सरकारहरुले उपायहरु अपनाउनेछन् ।

धारा १५

राष्ट्रिय कृषि कार्यक्रमहरूले देहायका विषयहरूका सम्बन्धमा जनसंख्याको अन्य क्षेत्रहरूलाई प्रदान गरिएको व्यवहार सरहको समान व्यवहार सम्बन्धित जनताहरूलाई प्रदान गरिएको कुरा सुनिश्चित गर्नेछन् ।

(क) आफ्नो सामान्य जीवन यापनको लागि अत्यावश्यक कुराहरूको वा निजहरूको संख्यामा हुने सम्भाव्य वृद्धिको व्यवस्थापन गर्न अवश्यक क्षेत्र नभएको अवस्थामा यी जनताहरूलाई अधिकतम भूमि हुने व्यवस्था,

(ख) यी जनताहरूको भोगचलनमा रहेको भूमिको विकास प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक साधनहरूको व्यवस्था ।

भाग ३ : भर्ना तथा रोजगारीका अवस्थाहरू

धारा २०

१. राष्ट्रिय कानून र नियमहरूको संरचनाभित्र रही तथा सम्बन्धित जनताहरूको सहयोगमा, सरकारहरूले सामान्य रूपमा कामदार को हकमा लागु हुने कानूनहरूबाट निजहरूको संरक्षण प्रभावकारी रूपले नभएको हदसम्म यस्ता जनताहरूसँग सम्बन्धित कामदार हरूको भर्ना र रोजगारीका अवस्थाहरूसँग सम्बन्धित प्रभावकारी संरक्षण सुनिश्चित गर्न विशेष उपायहरू अवलम्बन गर्ने छन् ।

२. सरकारले सम्बन्धित जनताहरूसँग सम्बन्धित कामदारहरू र अन्य कामदारहरूबीचको कुनै पनि भेदभाव रोक्नको लागि र खासगरी देहायका कुराहरूका सम्बन्धमा सम्भव हरेक कार्यहरू गर्नेछन् ।

(क) दक्ष रोजगारीलगायत रोजगारीमा प्रवेश र बढुवा तथा

पदोन्नतिका उपायहरु,

(ख) समान मूल्यको कामको लागि समान पारिश्रमिक,

(ग) औषधोपचार र सामाजिक सहायता, पेशागत सुरक्षा र स्वास्थ्य, सम्पूर्ण सामाजिक सुरक्षाका लाभहरु तथा पेशागत रुपमा सम्बन्धित अन्य कुनै पनि लाभ तथा आवास,

(घ) संघ, संस्थाको अधिकार तथा कानुनी ट्रेड युनियन गतिविधिहरु गर्ने सम्पूर्ण स्वतन्त्रता तथा रोजगारदाताहरु वा रोजगारदाता संस्थाहरूसँग सामूहिक सम्झौताहरु गर्ने अधिकार ।

३. अवलम्बन गरिएका उपायहरुमा देहायका कुराहरु सुनिश्चित गर्ने उपायहरु समेत समावेश हुनेछन् ।

(क) सम्बन्धित जनताहरूसँग सम्बन्धित कामदारहरु, कृषिजन्य तथा अन्य रोजगारीमा संलग्न मौसमी, आकस्मिक र आप्रवासी कामदारहरुलगायत श्रम ठेकेदारहरुले रोजगारीमा लगाएका कामदारहरु समेतले राष्ट्रिय कानून तथा अभ्यासबाट सोही क्षेत्रमा संलग्न त्यस्तै अन्य कामदारहरुलाई प्रदान गरिएको संरक्षण उपभोग गर्ने र निजहरुलाई उपलब्ध भएका उपचारका उपायहरुको बारेमा पूर्ण जानकारी गराउने कुरा,

(ख) यी जनताहरूसँग सम्बन्धित कामदारहरुलाई र खासगरी किटनाशक वा अन्य विषालु पदार्थहरुको संसर्ग हुने अवस्थामा निजहरुको स्वास्थ्यका लागि जोखिमपूर्ण हुने कार्य वातावरणमा काम गर्न नलगाईने कुरा,

(ग) यी जनताहरूसँग सम्बन्धित कामदारहरुलाई बधुवा श्रम तथा ऋण तिर्न नसकेको कारणले दास हुनुपर्ने अन्य किसिमको काम लगायत बलपूर्वकका भर्ना प्रणालिहरु अर्न्तगत भर्ना नगरिने कुरा,

(घ) यी जनताहरूसँग सम्बन्धित कामदारहरूले महिला र पुरुषका लागि रोजगारीमा समान अवसर र समान व्यवहार उपयोग गर्ने र यौनजन्य दुरव्यवहारविरुद्ध संरक्षण पाउने कुरा ।

४. प्रस्तुत महासन्धिको यस भागका व्यवस्थाहरूको पालना भएको कुरा सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले सम्बन्धित जनताहरूसँग सम्बन्धित कामदारहरूले ज्यालादारी रोजगारी गरेका क्षेत्रहरूमा पर्याप्त श्रम निरीक्षण सेवाहरू स्थापित गर्नेतर्फ विशेष ध्यान दिईनेछ ।

भाग : ४ व्यावसायिक तालिम हस्तकला र ग्रामीण उद्योगहरू

धारा २१

सम्बन्धित जनताका सदस्यहरूले व्यावसायिक तालिमका उपायहरूको सम्बन्धमा कम्तीमा अन्य नागरिकहरूले पाउने सरह समान अवसरहरू उपभोग गर्नेछन् ।

धारा २२

१. सामान्य प्रयोगका व्यावसायिक तालिम कार्यक्रमहरूमा सम्बन्धित जनताका सदस्यहरूको स्वेच्छिक सहभागिता प्रवर्द्धन गर्न उपायहरू अपनाईनेछन् ।

२. सामान्य प्रयोगका व्यावसायिक तालिम कार्यक्रमहरूले सम्बन्धित जनताहरूका विशेष आवश्यकताहरूलाई पूरा नगरेको अवस्थामा सरकारहरूले यी जनताहरूको सहभागितामा विशेष तालिम कार्यक्रम र सुविधाहरूको व्यवस्था मिलाउनेछन् ।

कुनै पनि विशेष तालिम कार्यक्रम सम्बन्धित जनताहरूको आर्थिक वातावरण, सामाजिक र साँस्कृतिक अवस्था तथा व्यावहारिक आवश्यकतामा आधारित हुनेछ । यस सम्बन्धमा गरिएको कुनै

पनि अध्ययन यस्ता जनताहरूसँगको सहयोगमा गरिनेछ, र यस्ता कार्यक्रमको संगठन र सञ्चालनका सम्बन्धमा यस्ता जनताहरूसँग परामर्श गरिनेछ । सम्भव भएको अवस्थामा, यी जनताहरूले त्यस्तो निर्णय गरेमा यस्ता विशेष तालिम कार्यक्रमको संगठन र सञ्चालनको लागि प्रगतिशील रूपमा जिम्मेवारी बहन गर्नेछन् ।

धारा २३

१. हस्तकला, ग्रामीण र समुदायमा आधारित उद्योगहरू तथा सम्बन्धित जनताहरूको निर्वाहमुखी अर्थतन्त्र र शिकार खेल्ने, माछा मार्ने, पासो थाप्ने र जम्मा गर्ने जस्ता परम्परागत क्रियाकलापहरूलाई निजहरूको संस्कृतिको सम्बर्द्धन तथा आर्थिक आत्मनिर्भरता विकासमा महत्वपूर्ण तत्वहरूको रूपमा मान्याता दिईनेछ । सरकारहरूले उपयुक्त भएको अवस्थामा यस्ता जनताहरूको सहभागितामा त्यस्ता क्रियाकलापहरू सुदृढ गरिएको र प्रवर्द्धन गरिएको कुरा सुनिश्चित गर्नेछन् ।

२. सम्बन्धित जनताको अनुरोधमा, सम्भव भएको अवस्थामा त्यस्ता जनताको परम्परागत प्रविधि र साँस्कृतिक विशेषताहरू तथा दीगो र समन्यायिक विकासलाई दृष्टिगत गरी उपयुक्त प्राविधिक र वित्तीय सहायता उपलब्ध गराईनेछ ।

भाग ५ : सामाजिक सुरक्षा तथा स्वास्थ्य

धारा २४

सम्बन्धित जनताको रक्षावरण गर्ने गरी सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी योजनाहरूको विकास प्रगतिशालि रूपमा गरिनेछ, र निजहरू विरुद्ध कुनै पनि भेदभाव नगरी यस्ता योजनाहरूको कार्यन्वयन गरिनेछ ।

धारा २५

१. सरकारहरूले सम्बन्धित जनताहरूलाई पर्याप्त सेवाहरू उपलब्ध भएको सुनिश्चित गर्ने वा निजहरूले शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यको उच्चतम उपलब्धस्तर उपभोग गर्नसक्ने गरी निजहरूको आफ्नै जिम्मेवारी र नियन्त्रण अन्तर्गत यस्ता सेवाहरू तय गरी उपलब्ध गराउन निजहरूलाई स्रोतहरू उपलब्ध गराउनेछन् ।

२. स्वास्थ्य सेवाहरू सम्भव भएसम्म समुदायमा आधारित हुनेछन् । सम्बन्धित जनताको सहयोगमा यस्ता सेवाहरूको तर्जुमा गरी सञ्चालन गरिनेछ र यस्ता सेवाहरूले निजहरूको आर्थिक, भौगोलिक, सामाजिक र साँस्कृतिक अवस्था तथा निजहरूको निरोधात्मक हेरचाह, उपचारात्मक अभ्यास र औषधिलाई ध्यान दिनेछन् ।

३. स्वास्थ्य उपचार प्रणालीले स्थानीय समुदायका स्वास्थ्यकर्मीहरूको तालिम र रोजगारीलाई प्राथमिकता दिने र स्वास्थ्य उपचार सेवाका अन्य तहहरूसँग सवल सम्बन्ध कायम राख्दै प्राथमिक स्वास्थ्य सेवामा जोड दिनेछ ।

४. यस्ता स्वास्थ्य सेवाहरूको व्यवस्था गार्दा मुलुकमा अपनाइएका अन्य सामाजिक, आर्थिक र साँस्कृतिक उपायहरूसँग समन्वय गरिनेछ ।

भाग ६ : शिक्षा तथा सञ्चार माध्यम

धारा २६

सम्बन्धित जनताका सदस्यहरूलाई कम्तीमा राष्ट्रिय समुदायका अन्य जनतासँग समान आधारमा सबै तहमा शिक्षा हासिल गर्ने अवसर उपलब्ध भएको कुरा सुनिश्चित गर्न उपायहरू अपनाईनेछन् ।

धारा २७

१. सम्बन्धित जनताको लागी शैक्षिक कार्यक्रम र सेवाहरु त्यस्ता जनताका विशेष आवश्यकताहरुलाई सम्बोधन गर्न निजहरुसँगको सहयोग विकास र कार्यन्वयन गरिनेछ, र त्यस्ता कार्यक्रम र सेवाहरुले निजहरुको इतिहास, ज्ञान र प्रविधि, मूल्य प्रणाली - भ्यालु सिष्टमस्) र उत्तरोत्तर सामाजिक, आर्थिक र साँस्कृतिक आकांक्षाहरुलाई समेट्नेछन् ।

२. सक्षम अधिकारीले उपयुक्ततानुसार यस्ता जनताका लागी यस्ता कार्यक्रमहरुको सञ्चालनका लागि प्रगतिशील रुपमा जिम्मेवारी हस्तान्तरण गर्ने उद्देश्यले शैक्षिक कार्यक्रमहरुको तर्जुमा र कार्यन्वयनका सम्बन्धमा सम्बन्धित जनताका सदस्यहरुलाई तालिम दिइएको र त्यसमा निजहरुको संलग्नता रहेको सुनिश्चित गर्नेछ ।

३. यसका अतिरिक्त, सरकारहरुले आफ्नो शैक्षिक तथा सुविधाहरु स्थापित गर्ने यी जनताको अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् । तर यस्ता संस्थाहरुले यी जनतासँग परामर्श गरी सक्षम अधिकारीबाट स्थापित न्यूनतम मापदण्डहरु पुरा गरेको हुनुपर्दछ । यस प्रयोजनको लागि उपयुक्त प्रोतहरु उपलब्ध गराइनेछ ।

धारा २८

१. सम्बन्धित जनताका बालबालिकालाई व्यवहारिक भएसम्म निजहरुको आफ्नै मातृभाषा वा निजहरुको समुहबाट सबभन्दा बढी बालिने भाषामा पढ्न र लेख्न सिकाइनेछ । यो व्यावहारिक नभएमा, सक्षम अधिकारीहरुले यो उद्देश्य हासिल गर्ने उपायहरु अपनाउने अभिप्रायले यस्ता जनतासँग परामर्श गर्नेछन् ।

२. यी जनतालाई मुलुकको राष्ट्रिय भाषा वा मुलुकको कुनै एक

औपचारिक भाषामा सहज ढंगले बोलन अवसर प्राप्त भएको कुरा सुनिश्चित गर्न पर्याप्त उपायहरू अपनाइनेछन् ।

३. सम्बन्धित जनताका मातृ भाषाहरूको संरक्षण विकास र अभ्यास तथा प्रवर्द्धन गर्ने उपायहरू अपनाइनेछन् ।

धारा ३५

निजहरूको आफ्नै समुदायमा र राष्ट्रिय समुदायमा पूर्णरूपले तथा समान आधारमा सहभागी हुन सम्बन्धित जनताका बालबालिकालाई सहयोग गर्ने सामान्य ज्ञान र सीप उपलब्ध गराउनु नै यी जनताका लागि शिक्षाको लक्ष्य हुनेछ ।

धारा ३०

१. सरकारहरूले सम्बन्धित जनताको र संस्कृतिक अनुरूपका उपायहरूद्वारा खासगरी श्रम, आर्थिक अवसर, शिक्षा र स्वास्थ्यसम्बन्धी कुराहरू, सामाजिक कल्याण सम्बन्धी निजहरूका अधिकार तथा कर्तव्यहरू र यस महासन्धिबाट निसृत निजहरूका अधिकारहरूका सम्बन्धमा निजहरूलाई जानकारी गराउने उपायहरू अपनाउनेछन् ।

२. आवश्यक भएमा, लिखित अनुवादको माध्यमबाट तथा यस्ता जनताका भाषाहरूमा आम सञ्चारको प्रयोगमार्फत् यो कार्य गरिनेछ ।

धारा ३१

राष्ट्रिय समुदायका सबै समूहहरू र खासगरी सम्बन्धित जनतासँग निकटतम प्रत्यक्ष सम्पर्क भएका समूहहरूबीच यस्ता समूहहरूले यी

जनताका सम्बन्धमा राख्न सक्ने पूर्वाग्रहहरु उन्मुलन गर्ने उद्देश्यले हैक्षिक उपायहरु अपनाईनेछ । इतिहासका पाठ्यपुस्तक र शैक्षिक सामग्रीहरुले यस्ता जनताका समाज तथा संस्कृतिहरुको स्वच्छ, यथार्थपरक र जानकारीमूलक तस्विर उपलब्ध गराएको सुनिश्चित गर्ने प्रयत्न गरिनेछ ।

भाग ७ : सीमा वारपारको सम्पर्क र सहयोग

धारा ३२

आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, आध्यात्मिक र वातावरणीय क्षेत्रहरुमा गरिने क्रियाकलपहरुलगायतका क्षेत्रमा सीमा वरिपरि का आदिवासी तथा जनजातिहरु बीचको सम्पर्क र सहयोग सहज बनाउन सरकारहरुले अन्तर्राष्ट्रिय सम्भौताहरु समेतका उपयुक्त उपायहरु अपनाउनेछन् ।

भाग ८ : प्रशासन

धारा ३३

१. यस महासन्धिमा समेटिएका कुराहरुको लागि जिम्मेवार सरकारी अधिकारीले सम्बन्धित जनतालाई प्रभाव पार्ने कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने विधमान निकायहरु वा अन्य उपयुक्त संयन्त्रहरुले त्यस्ता निकाय र संयन्त्रलाई सुम्पिएका कामहरु उपयुक्त किसिमले सम्पन्न गर्न आवश्यक साधन त्यस्ता निकाय र संयन्त्रमा रहेर कुरा सुनिश्चित गर्नेछ ।

२. यस्ता कार्यक्रमहरुमा देहायका कुराहरु समावेश हुनेछन्

(क) सम्बन्धित जनताको सहयोगमा यस महासन्धिमा व्यवस्था भएका उपायहरुको लागि योजना तर्जुमा, समन्वय, कार्यन्वयन र

मूल्याङ्कन गर्ने ।

(ख) सम्बन्धित जनताको सहयोगमा सक्षम निकायहरु सक्षम कानुनी व्यवस्थापिका तथा अन्य उपायहरु प्रस्ताव गर्ने र अपनाइएका उपायहरुको प्रयोगको सुपरीवेक्षण गर्ने ।

भाग ९ : सामान्य प्रावधानहरु

धारा ३४

प्रत्येक मुलुकको विशिष्ट अवस्थाहरुलाई दृष्टिगत गर्दै यस महासन्धिलाई कार्यान्वयन गर्ने उपायहरुको प्रकृति र क्षेत्र लचिलो किसिमले निर्धारण गरिनेछ ।

धारा ३५

यस महासन्धिका व्यवस्थाहरुको प्रयोगले अन्य महासन्धि तथा सिफारिस, अन्तर्राष्ट्रिय लिखत, सन्धि वा राष्ट्रिय कानुन, परम्परा वा सम्भौता बमोजिम सम्बन्धित जनताका अधिकार तथा लाभहरु उपर प्रतिकूल प्रभाव पार्ने छैन ।

भाग १० : अन्तिम प्रावधानहरु

धारा ३६

यस महासन्धिले आदिवासी तथा जनजाति सम्बन्धी महासन्धि १९७५ लाई संशोधन गरेको छ ।

धारा ३७

यो महासन्धिको अनुमोदन गरिएको औपचारिक लिखित दर्ता गर्नका लागि अन्तर्राष्ट्रिय श्रम कार्यलयका महानिर्देशक समक्ष पठाइनेछ ।

धारा ३८

१. महानिर्देशक समक्ष अनुमोदनको लिखित दर्ता गराएका अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनका सदस्यहरुको हकमा मात्र यो महासन्धि बन्धनकारी हुनेछ ।
२. महानिर्देशक समक्ष दुई सदस्यहरुको अनुमोदनको लिखित दर्ता भएको मितिले बाह्र महिनादेखि यो महासन्धि प्रारम्भ हुनेछ ।
३. त्यसपछि, यो महासन्धिको अनुमोदनको लिखित दर्ता गराउने सदस्यको हकमा त्यसरी दर्ता गराएको मितिले बाह्र महिनापछि प्रारम्भ हुनेछ ।

धारा ३९

१. यो महासन्धिको अनुमोदन गरेको सदस्यले यो महासन्धि प्रारम्भ भएको मितिले शुरुको दश वर्ष समाप्त भएपछि अन्तर्राष्ट्रिय श्रम कार्यलयका महानिर्देशक समक्ष दर्ताको लागि सूचना प्रेषण गरी यो महासन्धि परित्याग गर्न सक्नेछ । त्यसरी गरिएको परित्याग सूचना दर्ता भएको मितिले एक वर्षसम्म लागू हुनेछैन ।
२. यो महासन्धि अनुमोदन गर्ने र यस धारामा व्यवस्था भए बमोजिमको परित्यागको अधिकार अधिल्लो प्रकरणमा उल्लिखित दश वर्षको अवधि समाप्त भएपछिको वर्षभित्र प्रयोग नगर्ने प्रत्येक सदस्यको हकमा यो महासन्धि दश वर्षको अर्को अवधिसम्म बन्धनकारी हुनेछ र त्यसपछि त्यस्तो सदस्यले यस धारामा उल्लिखित शर्तहरु अन्तर्गत दश वर्षको प्रत्येक अवधि समाप्त भएपछि यो महासन्धि परित्याग गर्न सक्नेछ ।

धारा ४०

१. अन्तर्राष्ट्रिय श्रम कार्यालयको महानिर्देशकले संगठनका सदस्यहरूले संप्रेषण गरेको सबै अनुमोदन र परित्यागहरूको दर्ताको सूचना अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनका सबै सदस्यहरूलाई दिनेछ ।
२. महानिर्देशकले संगठनका सदस्यहरूलाई निज समक्ष पठाइएको दास्रो अनुमोदनको दर्ताको जानकारी दिँदा सो मितिसम्म यो महासन्धि लागू हुने मिति वारेमा संगठनका सदस्यहरूको ध्यानाकर्षण गराउनेछ ।

धारा ४१

अन्तर्राष्ट्रिय श्रम कार्यालयका महानिर्देशकले यस अधिका धाराहरूको व्यवस्था बमोजिम आफू समक्ष दर्ता भएका अनुमोदनहरू र परित्यागका सबै कार्यहरूको सम्पूर्ण विवरण दर्ताको लागि संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्रको धारा १०२ अनुसार संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवलाई दिनेछ ।

धारा ४२

आफूले आवश्यक ठानेका बखत अन्तर्राष्ट्रिय श्रम कार्यालयको सञ्चालक निकायले यस महासन्धिको कार्यन्वयन सम्बन्धी प्रतिवेदन महासम्मेलनमा प्रस्तुत गर्ने र यस महासन्धिको प्रश्न सम्मेलनको कार्यसूचिमा राख्न वाञ्छनीय भए वा नभएको यकिन गर्नेछ ।

धारा ४३

१. सम्मेलनले यो महासन्धिलाई पूर्ण वा आंशिक रूपमा संशोधन

गरी नयाँ महासन्धि स्वीकार गरेमा, नयाँ महासन्धिले अन्यथा व्यवस्था गरेकोमा बाहेक,

(क) कुनै सदस्यबाट संशोधन गर्ने नयाँ महासन्धि अनुमोदन भएमा संशोधन गर्ने नयाँ महासन्धि प्रारम्भ हुँदाका बखत उपर्युक्त धारा ३९ मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यो महासन्धि तुरुन्तै विधिवत परित्याग गरिएको मानिनेछ ।

(ख) संशोधन गर्ने नयाँ महासन्धि प्रारम्भ भएको मितिदेखि यो महासन्धि सदस्यहरुबाट अनुमोदन हुनका लागि खुला रहने छैन ।

२. यो महासन्धि अनुमोदन गरेका तर संशोधन गर्ने महासन्धि अनुमोदन नगरेका सदस्यहरुको हकमा कुनै पनि अवस्थामा यो महासन्धि वर्तमान स्वरूप र अन्तरवस्तुमा नै लागू रहनेछ ।

धारा ४४

प्रस्तुत महासन्धिको अंग्रेजी र फ्रान्सेली भाषाका प्रतिहरु समानरूपमा आधिकारिक रहेका छन् ।